

Klâsik Türk Edebiyatı sahasına az ya da çok ilgi duyan kimselerin aşına olduğu, ancak ikincil kaynaklardan elde edilen yetersiz ve çoğu zaman kulaktan dolma bilgilerle değerlendirilen Hurufilik, bir araştırma konusu ve tarihe mal olmuş bir inanç sistemi olarak yeni ve önyargısız bir bakış açısına muhtaçtır. Bu ihtiyacı karşılamak için Hurufiliğin temel kaynaklarını çıkış noktası alan Fatih Usluer'in kaleme aldığı "Hurufilik -İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren" adlı eser, halihazırda mevcut Hurufilik bilgisini temelinden sarsmakta ve birincil kaynaklardan getirdiği delillerle bu sahada yapılacak çalışmalara önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Hurufilik, zuhurundan itibaren sert tepkilerle karşılaştığı gibi, çoğu zaman mevcut yönetimlerin bir tehdit olarak algılamasına neden olacak sayıda taraftar toplayabilmiş, manevî altyapısını edebî ve estetik bir zemine taşıyarak etki alanını genişletmiştir. Sistemin kurucusu olan Fazlullah (1340-1394)'ın ardından onun halifeleri vasıtasıyla Anadolu'ya ve Balkanlara kadar uzanan bu sistem, Türklerin yaşadığı coğrafyalarda XVII. yüzyıla kadar etkinliğini devam ettirmiş, daha sonra nüfuz ettiği

inanç sistemlerinin bünyesinde yaşamaya devam etmiştir. Türk Edebiyatı'nda kendine has tevîl metotlarıyla; insanı, fiziksel varlığını dışlamadan yücelten telakkisiyle ve yetiştirdiği coşkun edipleriyle yer edinmiş olan Hurufiliğin, azımsanamayacak bir eserler yekûnuna sahip olduğu, hatta temsilcileri net bir şekilde tespit edilebilen bir "Hurufî literatürü"ne vücut verdiği söylenebilir. Bu nedenle, gecikmiş de olsa, böyle bir inanç sisteminin; literatürü, temsilcileri, kaynakları ve telakkisiyle derinlemesine tetkik edilmesi Türk inanç tarihi ve edebiyat tarihi için bir kazanç olmuştur.

Fatih Usluer'in araştırması, Kabcacı Yayınevi'nden Ağustos 2009 baskı tarihiyle çıkmıştır. Biyografi, künye, iç kapak, içindekiler, kaynakça ve özel isim dizininin de dâhil olduğu 624 sayfalık eserin kaynakçasında başlığa adını veren ilk elden kaynaklar (yazma eserler) genel kaynakçadan ayrı olarak aktarılmıştır. "Giriş" bölümü (s. 9-16), Hurufilik bilgisine ve araştırmalarına kısaca değinmekte ve kitabın metodolojisini ortaya koymaktadır. Usluer, çalışması esnasında 14.000 varak tutarında yazma esere ulaşarak, konu hakkında çağdaş araştırmacıların verdiği malûmatı yazmalardaki bilgilerle sınıadığını söylemiş, kitabın ilerleyen sayfalarında da görüleceği üzere, katalog verilerinden temel bilgilere değin mevcut birçok malûmatın Hurufiliğin esas kaynakları ile çeliştiğini belirtmiştir. Kitapta, ilgili başlıkların altında Hurufî kaynaklar ile araştırmacıların ifadeleri arasındaki tezatların sık sık dile getirilmesi, yapılan araştırmaların kasıtlı olarak çarpıtılmış olduğunu ya da yeterli donanıma sahip olunmaksızın verilmiş hükümler etrafında şekillendiğini düşündürmektedir. Kimi zaman, bilgi vermekten ziyade karalamak ve kötülemek amacıyla yazılmış Hurufilik konulu eserlerin böyle bir yola başvurmalarına "Hurufilik" müellifi de bir anlam veremediğini şu izahla dile getirmektedir: "*Bazı eserlerde Hurufiler hakkında hakarete varan ifadelere bile rastlanır ki bunlar, Hurufilerin tarihte yaşadıkları takip ve kovuşturmanın bilim dünyasında da sürüşünün örnekleridir. Hurufileri tanıdıktan sonra, onlar hakkında yazılıp söylenenleri yeniden okuyunca, 'Bu aşığılama ve küçük düşürmeler, toplumu bilinçli olarak bu akımdan soğutma amaçlı mı yapıldı?' diye düşünmemek elde değildir (s. 14)*"

Kitabın ilerleyen sayfaları Romen rakamıyla ifade edilen sekiz başlıkta teşekkül etmiştir. Bu başlıklar Hurufiliğin tarihi, kaynakları, harfler ve sayılara yaklaşımı, bazı İslâm ibadet ve akidelerine bakışı, dünyevî ve eskatolojik fikirleri hakkında bilgiler vermektedir. "*Hurufilerin Tarihi*", "*Hurufilik*", "*Harfler*", "*Allah*", "*İnsan*", "*Peygamberler*", "*İbadetler*", "*Kıyamet ve Ölüm Ötesi*" ana başlıkları altında verilen bilgiler, bu sistemi bütün yönleriyle keşfetmek isteyenlerin başvurması gereken temel bilgileri ihtiva etmektedir.

* Arş. Gör., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

“*Hurufilerin Tarihi*” bölümü, hadiselerin kronolojik akışını vermekle birlikte, Hurufilik tarihine yaklaşırken gösterilmesi gereken tutuma da açıklık getirmektedir. Bu sistemin zuhur ettiği yıllara denk gelen hükümdarlıklara göre başlıklar açılmış, Timur ve Miranşah, Şahruh dönemlerinde Hurufiliğin durumu ile ilgili bilgi verildikten sonra Anadolu ve Balkanlar’daki Hurufiliğe değinilmiştir. Bu bölümde kronoloji ve coğrafya kıstaslarına uygun olarak yapılan tarihsel analize yer verilmiştir. Buna göre söz konusu sistem; Fazlullah, onun halifeleri ve çağdaşlarının İran ve Azerbaycan dolaylarında kaleme aldıkları Farsça eserler ile temsil edilen ilk dönem ve Refî’den başlayarak Anadolu’ya, oradan da Balkanlar’a uzanan ve hitap ettiği Türk insanına uygun şekilde Türk dili ile yazılmış eserlerce temsil edilen ikinci dönem Hurufiliği olarak analiz edilebilir. Devam eden sayfalarda Fazlullah’tan başlayarak, onun halifeleri ve seçkin bazı müritlerinin biyografilerine yer verilmiştir. Bu kısımda adları geçen Hurufî müellifleri şunlardır: Fazlullah Esterabadî, Aliyyu’l-A’lâ, Şeyh Ebu’l-Hasan, Seyyid Nesîmî, Mîr (Seyyid) Şerif, Seyyid İshak, Alî, Emir Gıyaseddin, Kemâl Kaytağ, Mîr Fâzîlî, Refîî, Penâhî, Abdülmecid b. Firişte, Mîsalî, Muhiî, Arşî, Mukimî, Cavidî Ali, Işkurt Dede, Rahmetullah, Celal Sâfir Şâh. Şahıslar tanıtılırken, onların kaleme aldığı eserler, kütüphanelerdeki katalog numaralarıyla birlikte verilmiş, eserlerin muhtevalarına değinilmiş, -varsa- eser hakkındaki yanlış kataloglama ve değerlendirilmeler düzeltilmiştir. Bu düzeltmelerden dikkat çekici olan bir tanesine yer vermek yerinde olur. Fazlullah’a ait olarak “*Nevnâme*” adlı eserin isminin “*Nevmnâme*” biçiminde yanlış tespit edilmesi, hele muhtevalarının -maalesef- yanlış isimlendirmeye uygun biçimde doldurulması oldukça ilginç ve bir o kadar da üzücüdür. Kitapta bu husus, satırlara şu biçimde aksetmiştir: “*Nevnâme: Fazlullah’a ait bir eser olup Ali Emirî, Farsça no. 1011 (vr. 82b-120b) ve no. 1030 (vr. 1b-38a) kayıtlı mecmualarda yer alan iki eser, Gölpınarlı ve sonrasında gelen araştırmacılar tarafından “Nevmnâme” (Uyku Kitabı) olarak isimlendirilmiştir. Mezûr araştırmacılara göre bu eser, birçok gizli ilmin açıklandığı Fazlullah’ın rüyalarını anlatmakta ve hayatıyla ilgili de önemli bilgiler içermektedir. Bu eserin Gölpınarlı tarafından referansları verilen ve Millet Kütüphanesi’nde bulunan nüshalarında hiçbir rüyadan bahsedilmemekte, onun hayatıyla ilgili bir bilgi de bulunmamaktadır. Her Hurufî eserde olduğu gibi, bu eserde de birçok dinsel konu Hurufî düşüncesine göre tevîl edilmiştir (s. 52-53).*” Bölümün sonunda yazarı belli olmayan Hurufî eserlerinin kütüphane katalog numaraları verilmiştir.

Kitabın “*Hurufilik*” başlığını taşıyan ikinci bölümü, mercek altına alınan akımı, benzerlerinden farklı kılan özellikler ile tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu bölümde, insanlık tarihinde ve İslâm’da çeşitli zamanlarda zuhur eden harf ve sayı mistikliği ile yaratılışın temeline bu iki unsuru oturtan ya da yapısında harf ve sayılarla ilgili kimi inanışlara yer veren akımlar ve Hurufilik mukayese edilmiştir. Yeni Platonculuk, Mazdeizm, Kabbalizm gibi akımların yanı sıra İslâm düşünürlerinden Sehl b. Tusterî, El-Hakîm El-Tirmizî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Mansur Hallac, El-Bûnî, İbni Arabî, İclî, Receb Bursî gibi harfçilerin de görüş ve düşüncelerine bu bölümde yer verilmiştir. Hurufilerin, diğer harfçilerden ayrılan bir fırka olarak teşekkül ettiğine delâlet etmesi için harflerin şekilleri ile insan uzuvları arasında kurulan bağdaştırmalara da yer verilmiş, söz konusu akım ve diğer harfçilerin bu hususta pek fazla ortak noktası olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Harf ve sayıların gaipten haber verme, büyü yapma gibi bazı uygulamalarda da kullanılmış / kullanılıyor olması, Hurufilerin de böyle uygulamalara yer verdiği zannını doğurabilir ihtimaline karşılık Usler’in kaynakları tettebbu ederek vardığı sonuç manidardır: “*Yeri gelmişken söylemek gerekir ki, Hurufiler harfleri hiçbir zaman kehanet, büyü, tılsım, muska vs. gibi okült ilimlerde kullanmamışlardır. İktidarı ele geçirme, dini tahrif etme, bir mezhebin propagandasını yapma gibi hedefleri de yoktur. Hedefleri, varlığın batnında ve tüm dinsel amellerdeki 28 ve 32 harfin alâmetlerini göstermektir. Çünkü ancak bu şekilde iman ve ibadetler bir anlam kazanacaktır (s. 126).*” Araştırmacının vardığı sonuç, Hurufilerin herhangi bir tarikat, sayı mistiği bir düşünüş ya da belli bir akımın devamı olarak düşünülemez; fakat kendine has tevîl metodu ve kendi içinde tutarlı bir düşünüş olarak kabul edilebileceğidir. Devam eden sayfalarda Hurufilerin, ortaya koydukları eserlerde kendilerini ne şekilde tanımladıklarına açıklık getirilmiştir. Kuran’da geçen kimi ibarelerin kendilerine işaret ettiğini düşünen Hurufiler, bu anlamda “*Âdem’in varisleri*”, “*ümme-i vasat ve şüheda*”, “*ashab-ı yemîn*”, “*mukarrebûn*”, “*fırka-i naciye*”, “*ehl-i sevâdü’l-a’zam*”, “*Araf erleri*”, “*mutahherûn ve muvahhidûn*”, “*râsihune fi’l-ilm*” künyelerini kendilerini tanımlarken kullanmışlardır. Kitapta her bir künye için bir başlık açılmış ve söz konusu ibare Hurufî eserlerinden getirilen delillerle açıklanmıştır. Aynı bölümün devamında Hurufî inancı mercek altına alınmış, “*Giriş*” kısmında da bahsedilen Hurufilik hakkındaki menfi ve önyargılı kimi hükümlere bazı cevaplar verilmiştir. Bu cevaplar, başlıklar altında verilmeden önce araştırmacı, daha evvel eserinde yer verdiği iddiaları (Hoca İshak, Abdülbaki Gölpınarlı, Mir Fatrus, Tevekkülî’nin vardıkları sonuçları) topyekûn reddeder: “*Hurufî eserlerin tamamını okumuş olduğumuz için bu örneklerin Hurufilik hakkındaki yargıların vahametini gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz (s. 151).*”

Huruffilerin teklifi ortadan kaldırarak, hiçbir İslâm ibadetini yerine getirmedikleri iddiasına Şeyh Ebu'l-Hasan'ın Beşâretnâme'sinden hareketle getirilen izah oldukça yerindedir ve ikinci bir anlama kapalıdır. Ebu'l-Hasan, kitapta da alıntılanan beyitlerde “teklif”in “zorluk” anlamına geldiğini ve ibadetlerdeki zorluğun ortadan kalktığını açıkça ifade etmiştir. Hurufilik bilgisine yapılan önemli katkılardan biri de bu bölüm içinde yer almaktadır. Huruffilerin Sünnilik ve Şiîliğine ayrılan başlık altında yapılan değerlendirmeler, Şiîliğe taalluk eden kimi unsurları da barındırmasına rağmen Huruffiliğin, Şiîlerin hiçbir zaman kabul etmediği Sünnî ilmihal bilgilerine yer verdikleri tespitini içermektedir. Ancak bu durum da araştırmacıya göre, söz konusu akımın Sünnîliğine kesin delil değildir. Araştırmacı, Huruffilerin Sünnî ve Şia ayrımına düşmeyen irfanî bir yol izledikleri hükmüne varmıştır. Aynı akımın tasavvuf açısından konumuna da değinilen bölümde Huruffiler münzevî hayata sırtını dönmüş sayı mistikleri olarak vasıflandırılır. Aynı bölümde orijinal bir tespit olarak dikkati çeken bir nokta da, Huruffilerin her dönemde takibata uğramasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilecek tutumlarıdır: “Huruffilerin kendi felsefelerini kabul etmeyenlere karşı söyledikleri bu ifadeler ve onları dışlayışları, ulema ve iktidarlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Belki de maruz kaldıkları tecrit ve dışlanmaların nedenlerinden biri de Hurufî olmayanlara karşı sergiledikleri bu hoşgörüsüz fikirlerdir (s. 173).” Bölümün son kısmında Huruffiliğin etki alanı hakkında bilgiler verilmektedir.

“Harfler” başlığını taşıyan, kitabın üçüncü bölümünde nokta, lâmelif, ye ve elif harfleri için müstakil başlıklar açılmıştır. Her ne kadar Huruffiler, alfabeyi oluşturan 28 (Arap) ve 32 (Fars) harfi bir bütün olarak düşünseler de harflerin bir kısmına diğerlerinden daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Nokta, kalemin satha ilk teması olduğu için bir harfin fiziksel varlığının zuhur yeri olarak algılanmış ve bu bakış açısıyla muamele görmüştür. Harflerin barındırdığı noktaların da tevillerde sık sık başvurulan bir “hesabî denk getirme makyası” olduğu yapılan açıklamalardan hareketle görülmektedir. Huruffiler, Arap alfabesindeki 28 ve Fars alfabesindeki 32 harfi birbirinden ayrı düşünmemişlerdir. Kitapta Arap alfabesinde çift sestene meydana gelmekle birlikte tek bir sembolle gösterilen lâmelifin, Arap alfabesinde bulunmayıp Fars alfabesinde bulunan 4 harfe tekabül ettiği dile getirilmiş, bu alfabe sistemlerinin ve onların sayısal değerlerinin birbirine eşit kabul edildiğine vurgu yapılmıştır. Harflerin gerektiğinde “ecza” ve “inbisat” tabir olunan ayırtırmalara tâbi tutulmaları okuyucuların dikkatini çekmektedir. Huruffilerin Kuran’da bazı ayetlerin başında bulunan kimi harflere birer deşifre gereci gözüyle bakarak kimi tevillerinde bu harfleri ve onun başında bulunduğu ayetleri kullanmalarına dair birçok örneğin getirildiği “mukattaat harfleri” başlıklı bölümde harflerin birliği ve eşitliği esasına ters düşen bir tutarsızlığın bulunduğu görülmektedir. Hiçbir harfi bir diğerinden üstün tutmadıklarını söyleyen Huruffilerin, harfleri muhkem ve müteşabih olarak sınıflandırmaları, muhkem harfleri müteşabihlere göre daha faziletli kabul etmeleri bir ayrımı haber vermektedir. Ayrıca “muhkem harflerin aslında ilâhî kelâmın, dolayısıyla mevcudatın aslı olduğu (s. 207, Nevnâme’den aktarma)”nın belirtilmesi, “Hurufî felsefesine göre, harflerin hepsi zatlarında birbirinin aynıdır, birbirlerine üstünlükleri veya aralarından mertebe farklılıkları yoktur (s.221, Nefahisü'l-Hakâik’tan aktarma)” hükmüyle çelişmektedir. Bu durum, Huruffilerin yeri geldiği zaman izah etmek zorunda kaldıkları harflere tek tek ve ayrı ayrı ihtimam göstermelerinden kaynaklanmaktadır. “Hurufîlik” kitabında belli harfleri ilgilendiren tevillerle ilgili her alıntıda, ele alınan harfin diğerlerinden daha üstün olduğu intibamı uyandıracak bir ihtimam bulunduğu görülebilir.

Kitabın dördüncü ana başlığı Huruffilerin “Allah” telakkisine ayrılmıştır. Allah’ı işaret etmek için kullanılan “Huve” sözcüğünün çeşitli tevillerine yer verildikten sonra, ayet ve hadislerde Allah’a nisbetle kullanılmış olan organ isimlerinin Huruffilerce ne şekilde yorumlandığına değinilmiştir. Aynı başlık altında “Allah ve Fazlullah” bölümünde Huruffilerin Fazlullah’ı hangi gözle gördükleri izah edilmiştir. Farklı eserlerde, Allah’ın sıfatları ile Fazlullah’ın kastedilmesi, Fazl’ın sözlerinin Allah’ın ilhamıyla yazıldığı düşüncesinin varlığı gibi hususların Fazl’ı doğrudan ilâh ilân etmek için yeterli olmadığına kanaat getiren araştırmacı; Huruffilerin zaten bütün varlığı Allah’ın zuhuru olarak 28 ve 32 rakamlarından ayrı düşünmediklerini ilâve etmiştir. Bölümün son kısmı, Allah’ın en büyük ismi (ism-i azam) hakkındaki Hurufî yorumlara ayrılmıştır. Bu anlamda “Allah, Fazl, Âdem” isimleri üzerinde durulmuştur.

Kitabın beşinci bölümü, “İnsan” başlığını taşımaktadır. İnsanın, varlığın sırrını ifşa eden ilâhî hatları nedeniyle, cinler ve şeytanlardan daha üstün olduğuna kanaat getiren Huruffilerin, “hümanist” olarak değerlendirilmesinin hatalı olduğunu savunan araştırmacı, insanın “Hurufî felsefesinin amacı değil, en önemli araçlarından biri” olduğu sonucuna varmıştır. Bu fırkaya mensup kimselerin, Fazlullah’tan başlayarak, kayıtsız şartsız bir insan sevgisine sahip olmadıkları, verilen örneklerde de görülebilmektedir. Huruffiler, Allah’ı yüzdeki hatlarda müşahede etmeyenlere karşı oldukça tavizsiz ve acımasızdır. İnsan, ilâhî hakikatleri ifade eden ve harflere karşılık gelen hatları ile uzuvları sayesinde özel bir statüde

değerlendirilmiştir. Eserin, “*İnsan ve Evren*” alt başlıklı bölümünde de değinildiği gibi, kâinata şuuru olan tek varlık olarak insanın, bütün varlığa bir anlam kazandırması söz konusudur. Devam eden sayfalarda, Hurufilerin insanı Kur’ân, Kur’ân’ı da insan kabul etmeleri ile ilgili tevillere yer verilmiştir. Hurufilerin “*Arş ve Kürsî*” hakkındaki düşünceleri de ilerleyen sayfalarda kendisine yer bulmuştur. Bu kısımda, Tâhâ Suresi 5. ayette yer alan “*Rahman Arş’in üzerine istiva etti*” ibaresi ile Allah’ın 28 ve 32 kelime aracılığıyla insanda zuhur etmesinin kastedildiğine de temas edilmiştir.

Aynı bölümde dikkati çeken bir başka husus ise, Hurufî yorumlarda Havvâ’nın (kadının) ele alınış biçiminin izahıdır. Burada, ümmî hatları (kadınlardaki 7 hattı) çıkış noktası olarak kabul eden Hurufilerin, erkekteki hatların kadınlardakilere nispetle bilinmesinden hareketle geliştirdikleri düşünüş üzerinde durulmuştur. İstiva hattı hakkındaki açıklamalar ise, Hurufilerin bu hattı görebilmek için kendilerini zorladıkları intibaini uyandırmaktadır: “*İnsandan başka diğer canlılarda da istiva hattı kendisini gösterir. Buğday tanesi, hurma ve haşhaş çekirdeğinde, bitkilerin yapraklarında istiva hattı açıkça görülür* (Muhabetnâme ve İşknâme’den aktarma). *Horozun ibiği, atın yeleşi, gergedanın boynuzu da istiva hattına işaret eder* (İşknâme’den aktarma).” Bölümün devamında insanın diğer uzuvlarının (dişler, kemik, deri, sinir ve damar, delikler, eller ve ayaklar) ne şekilde değerlendirildiğine yer verilmiştir. Burada Hurufilerin, tevillerinin etki derecesini artıracak “*dişler*” ile 32 sayısı arasındaki paralelliğe fazla değinmemiş olmaları dikkat çekicidir. El ve ayak eklemlerinden, hatta horozun ibiğinden bile yeri geldiğinde istifade eden Hurufilerin, nedense insanın 32 dişi olmasını yeterince değerlendiremedikleri görülmektedir.

Altıncı bölüm, “*Peygamberler*”e tahsis edilmiştir. Âdem, Nuh, İbrahim, Yusuf, Musa, Süleyman, İsa, Muhammed peygamberler için birer başlığın açıldığı bölümde Âdem; ilk insan olması, kendisine bütün isimlerin öğretilmesi, mescûd olması, Allah’ın halifesi olarak nitelenmesi, cennetten çıkarılması, hamurunun kırk gün yoğrulması, Kıyamet gününde Muhammed Peygamber’in sancağının altında bulunacak olması gibi özellikleri ile esere konu edilmiştir. Nuh Peygamber’in Fazlullah tarafından ele alınışı, şairane bir teşbih biçimindedir: “*Fazlullah Hz. Nuh’un gemisinin kalemde kinaye olduğunu söyler ve delillendirmek için aralarındaki benzerlikleri sıralar: Öncelikle kalem ve geminin her ikisi de tahtadan yapılmıştır ve kalem, geminin denizde seyretmesi gibi kâğıt üzerinde seyrederek. Bu durumda kalemin girdiği mürekkep de denize kinayedir* (s.332).” İbrahim Peygamber, Nemrut’la mücadelesi, saçını ortadan ikiye ayırarak istiva hattını ortaya çıkarması, ölümlerini dirilişine tanıklık etmesi, Rabbini arayışı gibi davranışları ile Hurufilere ilham kaynağı olmuştur. Yusuf Peygamber’in Züleyha’nın yüzünde Seb’u’l-Mesânî’yi görerek ona meyretmesi ve Yusuf kıssasının çeşitli aşamalarının tevilleri de ilgili başlıkta anlatılmıştır. Hurufilerin Musa’dan bahsetmelerinin nedenleri, “*Hayme-i Mi’ad*”, “*Tür-ı Sînâ*”, “*Elvâh-ı Musa*”, başlıkları altında değerlendirilmiştir. Süleyman ve Belkis arasında habercilik görevi üstlenen “*Hüdüh*” de Hurufî tevilleri ile yorumlanmıştır.

Hurufilerin İsa Mesih’e de eserlerinde yer vermiş olmaları birçok araştırmacı tarafından, bu sistemin Hıristiyanlığa temayül etmesi olarak algılanmıştır. Araştırmacı “*İsa Mesih*” başlığı altında konuyu izah ettikten sonra, Yahudi ve Hıristiyan kaynaklara yapılan göndermelerin, “*bu dinlere temayülden çok, kendi felsefelerinin haklılığını ortaya koymak*” amacına hizmet ettiği sonucuna varmıştır. Fazlullah’ın Hurufilerce “mesih” ve “mehdi” olarak kabul edildiğine, devam eden sayfalarda değinilmiştir. Muhammed Peygamber’in hadislerini temel kaynaklardan biri olarak gören Hurufilerin onun hakkında da birçok yorumu bulunmaktadır. Eserde bu yorumlar çeşitli alt başlıklar hâlinde verilmiştir. Bu başlıklar şunlardır: “*Muhammed ve Allah Lafızları*”, “*Muhammed ve 32 İlahi Kelime*”, “*Ben Nebî iken Âdem Su ile Çamur Arasındaydı...*”, “*Makâm-ı Mahmûd*”, “*Tevrat’ta Hz. Muhammed*”, “*Kâf Dağı ve Sad Denizi*”, “*Yâsin ve Tâhâ*”, “*Şakku’l-Kamer*”, “*Miraç*”, “*İsrâ*”, “*Peygamberlerle Karşılaşma*”, “*Sidretü’l-Müntehâ*”, “*Refref*”, “*Kâbe Kavseyn*”, “*Rü’yetullah*”, “*Muhammed ve Fazlullah*”.

Eserin “*İbadetler*” bölümü, ibadetlerdeki kısımların kutsal sayılara tatbikini örnekleyen tevillere ayrılmıştır. Hurufilerin, hem düşünüşlerinin haklılığını ortaya koymak hem de ibadetlerin zorunluluğunu göstermek için yaptıkları açıklamalar, İslâm dininin temel ibadetlerini de kapsamaktadır. Bu kısımda ortaya konan veriler, Hurufilerin İslâm’ın temel şartlarını ve ibadetlerini yerine getirdiklerini göstermektedir. Ayrıca, kimi çevrelerce reddedilen, kimi çevrelerce kabul gören Hurufiliğin, Usluer tarafından çizilen sınırları; kendisinden önceki araştırmaların tam aksi yöndedir: “*Hurufilerin dinî emirlere uymakta sergiledikleri hassasiyet, felsefi olarak hangi bilinç noktasına ulaşırsa ulaşılsın, dinsel vecibeleri yerine getirmeye dair tavizsiz inançları örneklerle gösterildi. Tarikat benzeri yapılanmaları olmadığı için kendilerine özgü ritüel ve zikirleri olmayan Hurufilerin ibadeti, İslâm’ın emrettiği farzlarla sınırlıdır. Dinin emirlerini genelde Sünnî fıkha uygun şekilde yerine getirmişlerdir* (s.420).” Bölümde, “*Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid*”, “*Abdest*”, “*Gusül*”, “*Ezan ve Kamet*”, “*Namaz*”, “*Oruç*”, “*Hac*”,

“Zekât, Öşür ve Humus” alt başlıkları ile ibadetlerin neden farz yahut vacip kılındığı, aslında neye karşılık geldiği (çoğunlukla 28, 32, vech, Âdem), Hurufilerce nasıl anlaşıldığı gibi konular izah edilmiştir.

Kitapta son bölüm, “Kıyamet ve Ölüm Ötesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Hurufilerin, ölümden sonraki hayata inanmadıklarını söyleyen Hüsamettin Aksu ve Abdülbaki Gölpınarlı’nın iddiaları ile başlamaktadır. Araştırmacı, bölüm içinde bu iddiaları çürüttüğünü belirten cümleler kurmamıştır. Çünkü ilk elden kaynaklardan [kitaba alıntılanan] tanıklar ışığında, Hurufilerin ölümden sonraki hayat, Kıyamet ve onun alâmetleri hakkındaki hiçbir tevlinin, bu konuları hiçliğe mahkûm edecek karineler taşımadığı açıkça görülebilmektedir. Ancak, bu bahisler hakkında Hurufî kaynaklarındaki yorumların “Huruficesine” olduğunu eklemek yerinde olacaktır. “Dünya ve Ahiret”, “Eşrât-ı Saat ve Kıyamet” başlıklarının ardından, kıyamet alâmetleri hakkındaki tevellere yer verilmiştir. “Deccal”, “Duhân-ı Mübîn”, “Keşfi Sâk”, “Dabbetü’l-Arz”, “Zülkarneyn, Yecüc ve Mecüc”, “Güneşin Batıdan Doğması” kendilerine başlık açılan Kıyamet alâmetleridir. Bu hususlar hakkındaki tevellere bir karakteristiği bulunmaktadır: ölüm ötesi ve Kıyamet alâmetlerinin olumsuz, cezaya veya yönelik kısımları 28 ve 32 harfin sırrını anlamayanları muhatap almaktadır. Ödülle ilgili kısımlar ise harflerin ve sayıların sırrına vâkıf olup onları müşahede edebilenleri ilgilendirmektedir. Bölümün devamında “İsrafil”, “Sırat Köprüsü”, “Cennet ve Cehennem”, “Rü’yetullah” başlıkları ile Hurufilerin eskatolojik telakkilerine ışık tutulmuştur. Bölümden çıkarılacak sonuç şudur: Hurufiler, “ölüm sonrası” ve “Kıyamet” adı verilebilecek kavramlara inanmışlardır; ancak onların bu inanışları ile İslâmî literatürün kabulleri arasında büyük farklar bulunmaktadır.

Eser, üç buçuk sayfa tutarında bir “Sonuç” ile tamamlanmaktadır. Bu bölümde ana başlıklar özetlenmiş ve bir temenni ile kitaba son nokta konulmuştur: “Hak ile bâtil arasındaki sınır çizgisi, İslâm’ın tahammül sınırlarında dolaşan bir akım, İslâm âleminin önemli bir tavır göstergesi olan Hurufîlik hakkında bundan sonra şimdiye kadar söylenenlerden daha isabetli sözler söylemenin vakti gelmiştir diyoruz (s.576).” Hurufî araştırmalarına yeni bir bakış açısı ve metot kazandıran “Hurufîlik -İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren” adlı eserin, Hurufî metinlerinin geciken neşrine de rağbeti artıracığını ve neşredilen metinlerin eserde öngörülen bağlamda değerlendirilmesine vesile olacağına inanıyoruz.